Inhoud

Inleiding **9**

Hoofdstuk 1: Van oerveen tot de eerste ringdijken **13**
Prehistorie. 14
Romeinse tijd en volksverhuizingen 15
Gekerstende landbouwers, vissers en handelaars 19
Van schorrenlandschap tot ringdijken. 23

Hoofdstuk 2: Polders en steden (1150-1350) **27**
Nieuwe bedijkingen. 28
Veen: turf en zout 29
Stichting van parochies en kloosters 31
Bestuur, rechtspraak en waterstaat. 33
Kleine en grote machthebbers 35
De eerste steden 37

Hoofdstuk 3: Een handelsgewest in wording (1350-1560) **41**
Edelen en steden. 42
Economische verwevenheid 44
Zeedijken en stormvloeden 46

Hoofdstuk 4: Van Opstand naar welvaart (1560-1670) **49**
De Opstand. 49
Zeeland in de jonge Republiek 55
Nieuwe polders 58
Handelsgewassen en handelswegen 59
Exotische bloemen en de telescoop 62

Hoofdstuk 5: Nieuwe perspectieven (1670-1795) 65
Stad en platteland 66
Politieke spanningen 71
Meer ruimte voor katholieken 74
Verlichtingsidealen 75
Patriottenbeweging 76

Hoofdstuk 6: Landbouwprovincie, onvrij en vrij (1795-1880) 79
Franse invloed en inlijving 80
Profiteren van 'de Kanalenkoning' 83
Agrarisch gewest in optima forma 85
Meer invloed van de boerenstand 87

Hoofdstuk 7: Crisissen, oorlogen en een ramp (1880-1953) 91
Landbouwcrisis 92
Voorspoed 93
Vlissingen, stad van De Schelde 95
Oorlog bij de buren 96
Bij België? 97
Wereldcrisis 98
'Den oorlog' 99
Inundaties 100
De Slag om de Schelde 101
De Ramp 102

Hoofdstuk 8: Deltaplan, toerisme en industrie (1954-2000) 105
Het Deltaplan 106
Uittocht uit de landbouw 108
Industrialisatie 110
Juun, passagiers en vis 112
Toerisme erg welkom 113
Hete hangijzers 115

Hoofdstuk 9: Zeeland vandaag 117
Vergrijzing 118

University College Roosevelt 119
Toeristenprovincie 120
Belgen 121
Akkerbouwprovincie 123
Aquacultuur 124
Identiteit 124
Kleinschaligheid 126
Rijk van de regio's 126

Hoofdstuk 10: Tien Zeeuwse iconen 127
Rijksweg 58 127
Het Zeeuws 128
Neeltje Jans en 'de kering' 130
Land van Saeftinghe 131
Wandtapijten van de Staten van Zeeland 132
Zeeuwse schuur 133
Zeeuwse streekdrachten 134
Bløf 136
De Kustmarathon 137
Alternatief volkslied 138

Index 141

Inleiding

Veel Zeeuwen, maar ook niet-Zeeuwen, kennen de spreuk die hoort bij het Zeeuwse wapen: Luctor et emergo, ik worstel en kom boven. Hoewel de onderste helft van het provinciewapen bestaat uit golven, heeft de tekst geen betrekking op de strijd tegen het water, maar op die tegen de Spanjaarden tijdens de beginfase van de Tachtigjarige Oorlog.

Zeeuwen relativeren graag plechtige dingen en er bestaat dus al heel lang een alternatieve versie: Lukt 't vandaege nie, dan merrege. Merrege is Zuid-Bevelands voor 'morgen'. Het wil zoveel zeggen als: Rustig aan, we redden het wel, met de bijbetekenis van: doorzetten maar.

Strijd tegen onder meer het water

Terecht denken veel buitenstaanders bij de geschiedenis van Zeeland aan de strijd tegen het water. In de delta van de Schelde verdween land onder water, het werd weer ingepolderd, verdween soms opnieuw onder de golven na een stormvloed en werd eventueel opnieuw herdijkt. Maar een aanzienlijk deel van Zeeland bleef altijd droog of stond hooguit heel tijdelijk onder water: het zandgebied in Zeeuws-Vlaanderen en de oude kernen van de meeste eilanden.

Boeken over de strijd tegen het water zijn er genoeg. Een bekende serie was *Tussen Afsluitdammen en Deltadijken* door M.H. Wilderom, die in vier delen (per regio) tussen 1961 en 1973 werd uit-

gegeven. Minstens zo bekend werd het standaardwerk uit 1971 door prof. dr. C. Dekker: *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen.* Dekker reconstrueerde daarin uit talloze middeleeuwse bronnen de ontstaansgeschiedenis van het grootste Zeeuwse eiland. Een goed overzicht bieden ook de hoofdstukken 'Land en Water' in de vierdelige *Geschiedenis van Zeeland* die verschenen in 2012-2014. Een standaardwerk over de februariramp van 1953 is: *De Ramp. Een reconstructie* door Kees Slager uit 1993. Daarin vertellen vooral ooggetuigen over de ramp. Het boek is echter eveneens gebaseerd op schriftelijke bronnen. Sommige afzonderlijke polders, zoals Walcheren en Schouwen, hebben een eigen gedenkboek waarin de geschiedenis van de eigen organisatie en de lokale strijd tegen het water is beschreven.

Grensgebied

De ligging van Zeeland in de Scheldedelta zorgde er echter ook voor dat de bewoners talloze malen betrokken raakten bij oorlogen en bij conflicten op kleinere schaal die soms minstens zoveel schade aanrichtten. Dat gold zeker voor het deel van noordelijk Vlaanderen dat later Zeeuws-Vlaanderen werd genoemd, waar de machtige steden Gent en Brugge in de middeleeuwen aan de basis van veel strijd stonden. Na de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog, die zich ook in Midden- en Noord-Zeeland afspeelde, was Zeeuws-Vlaanderen als grensgebied vele tientallen jaren het toneel van een op en neer golvende strijd. Later, bij onenigheden met Frankrijk en (even) met België, werd opnieuw bijna alleen in Zeeuws-Vlaanderen gevochten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was vooral westelijk Zeeuws-Vlaanderen het strijdtoneel, hoewel ook Walcheren, delen van Zuid-Beveland en van oostelijk Zeeuws-Vlaanderen werden getroffen. De toegang tot de haven

van Antwerpen was en bleef van uitnemend strategisch belang. Over Zeeland in de Tweede Wereldoorlog verschenen in 1979 en 1990 de twee delen *Zeeland 1940-1945* van respectievelijk L.W de Bree en G. van der Ham.

Agrarisch en maritiem gewest

Net als overal ter wereld werd er in Zeeland echter meer gewerkt dan gevochten. De landbouw, altijd aanwezig als ondergrond van de Zeeuwse economie, kreeg in 1946 een eerste standaardwerk van de hand van P.J. Bouman: *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw en van de Zeeuwsche Landbouw-Maatschappij 1843-1943*. Een tweede was *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910* door P. Priester (1998), dat aan de basis staat van veel van wat in de eerdergenoemde vierdelige *Geschiedenis van Zeeland* over de landbouw werd geschreven. Een andere deskundige is P.J. van Cruyningen, onder meer de auteur van *Boerderijbouw in Zeeland van de tiende tot de twintigste eeuw: schone welbetimmerde hofsteden* (2002).

Natuurlijk waren ook de scheepvaart en handel vanuit de Zeeuwse havens het onderwerp van vele tientallen boeken en artikelen. Hedendaagse schrijvers over dit onderwerp zijn bijvoorbeeld J. Francke en R. Paesie. Vooral de laatste is erg productief met onder meer *Geschiedenis van de Middelburgsche Commercie Compagnie* (2014) en *Lorrendrayen op Africa: de illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika* (2008) over het eerste derde deel van de achttiende eeuw.

Afzonderlijke steden hebben hun standaardwerken, zoals *Middelburg. Gezicht van de stad* (2017) onder redactie van J.C. Dekker, en *Vissers, kapers, arbeiders. Vlissingen 700 jaar stadsrechten* door P. van Druenen (2015), *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot*

aan de Satisfactie in 1577 (2002) van de hand van C. Dekker en *Biervliet tussen eb en* over*vloed* (2010), door B. van den Bossche en R. Willemsen. Het aantal boeken en artikelen over deelonderwerpen en over kleinere plaatsen is, net zoals elders in Nederland en België, overvloedig. Zo goed als alles wat er op het gebied van de Zeeuwse geschiedenis verschenen is, is te raadplegen in de ZB – Bibliotheek van Zeeland te Middelburg. Een grote hoeveelheid schriftelijke bronnen is te vinden in het Zeeuws Archief in dezelfde stad.

Pictogrammen

Om de inhoud van de tekst te markeren zijn pictogrammen gebruikt. De volgende pictogrammen zijn in de tekst te vinden:

Dit pictogram geeft aan dat er in de tekst een belangrijke ontwikkeling wordt beschreven.

Dit pictogram vestigt de aandacht op een korte en heldere uitleg van gebeurtenissen en processen. Interessant, maar lig er niet wakker van als je iets vergeet.

Dit pictogram markeert een citaat van een inwoner of bezoeker van Zeeland.

IN DIT HOOFDSTUK

Water en land

De eerste Zeeuwen

Handelaars en godinnen

Hoofdstuk 1

Van oerveen tot de eerste ringdijken

Het is misschien moeilijk te geloven, maar lang geleden was er in Zeeland geen klei te bekennen en heel lang geleden zelfs geen kust. Amper water dus? O ja, de Schelde was er natuurlijk al wel en bleef altijd belangrijk. De zee werd dat in toenemende mate. In dit hoofdstuk wordt verteld hoe Zeeland het gebied van (schier)eilanden werd zoals we dat in principe nog steeds kennen. Af en toe doken mensen op, maar pas vanaf de vijfde eeuw na Christus bleven ze voorgoed in de regio: de voorouders van de huidige Zeeuwen.

Prehistorie

Tijdens de ijstijden hield het landijs aan de Noordpool veel water vast en was een groot deel van de Noordzee land. Engeland en Nederland waren met elkaar verbonden. Wel bestond al de vanuit het zuiden komende Schelde. De rivier stroomde vanaf de plek waar nu Antwerpen ligt naar het noorden en daarbij volgde ze vanaf ongeveer 7000 voor Christus de loop van de huidige Oosterschelde. Deze vormde dus de monding van de rivier. Zo'n tweeduizend jaar eerder was de laatste ijstijd geëindigd. Het destijds open landschap was door verstuiving verrijkt met enkele glooiende dekzandruggen. Deze lopen min of meer oost-west en komen in zuidelijk Zeeuws-Vlaanderen nog aan de oppervlakte. Door de zeespiegelstijging na de laatste ijstijd stroomde de Noordzee vol, tot aan de dekzandruggen in Zeeuws-Vlaanderen. Later, in een kalmere periode, ontstonden slikken en schorren (kleibanken) en vanaf 3500 voor Christus vormde een strook door de zee aangevoerd zand een duinenrij. Achter de lage duinen ontstond een zoet milieu waarin zich planten en bomen ontwikkelden. Afsterving daarvan gedurende duizenden jaren resulteerde in een dikke veenlaag.

SCHORREN

Schorren zijn kleibanken in onbedijkt gebied, die aangroeien doordat de zee er bij vloed kleideeltjes op achterlaat. Schorren, in Noord-Nederland bekend als kwelders, zijn begroeid met planten, in tegenstelling tot het voorstadium: de onbegroeide slikken.

Onder al deze wisselende omstandigheden werd het latere Zeeland wel af en toe bezocht door mensen, verzamelaars en jagers in kleine groepen, maar ze bleven er niet permanent wonen. De meeste bewoningsresten uit de prehistorie vinden we terug op de dekzandgronden van Zeeuws-Vlaanderen. Vanaf de Nieuwe Steentijd, toen de mens begon met het houden van vee en bedrijven van landbouw, moeten er ook meer permanente nederzettingen op de strandwal zijn geweest. Een voorbeeld is de nederzetting vlak benoorden de Scheldemonding in het gebied 'Brabers' bij Haamstede, uit ongeveer 3000 voor Christus. Een of enkele families woonden bij elkaar en dat bewoningspatroon bleef eeuwen onveranderd. Het veengebied was amper bewoonbaar.

Romeinse tijd en volksverhuizingen

In de eerste eeuwen voor Christus werd ook het veen bewoonbaar doordat de afwatering verbeterde. De veehouders ter plaatse, overigens nog geen grote aantallen mensen, groeven sloten en greppels om dit proces te bevorderen. De inwoners van het gebied behoorden toen tot de stammen van de Menapiërs, die ook in Vlaanderen woonden, en de Marsaci. Deze namen kennen we via de Romeinen die in 53 voor Christus deze streken - samen met Vlaanderen en het gebied bezuiden de Rijn - inlijfden bij hun rijk. Er ontstond een gemengde Keltisch-Romeinse cultuur die economisch opbloeide mede door contacten met andere delen van het Romeinse rijk. Handelsplaatsen ontwikkelden zich bij het latere Domburg en Colijnsplaat (havens) en misschien te Westenschouwen. Bij die locatie lag in elk geval een Romeinse militaire basis aan de noordoever van de Scheldemonding, terwijl op de zuidoever een vlootbasis gelegen moet hebben. Nadat rond 170 na Christus Saksische zeerovers waren binnengevallen, stichtten

de Romeinen te Aardenburg een ‘castellum’, een rechthoekig fort van 150 bij 240 meter.

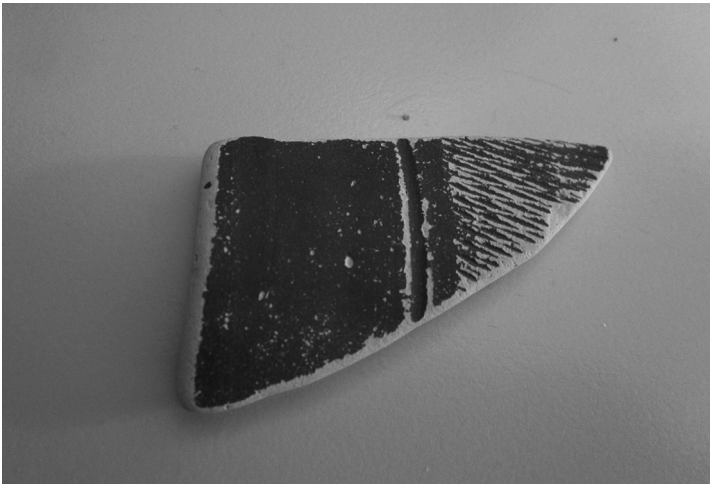

FIGUUR 1.1: Scherf uit de rand van een grote drinkbeker van geverfd aardewerk uit de tweede eeuw na Christus. De buitenzijde is gearceerd met behulp van een verend mesblad. De scherf is gevonden op het strand voor de dam tussen Walcheren en Noord-Beveland en waarschijnlijk afkomstig van bewoning in het zuidelijke mondinggebied van de Romeinse Schelde. (Adriaan Zwemer)

Vanuit de havens aan zee en aan de Schelde werden producten in- en doorgevoerd en werden eigen producten van de streek uitgevoerd. Dat waren vooral voortbrengselen van de veeteelt zoals huiden, wol en zuivelproducten. Het zandgebied leverde vlas. Ook de eerder al voorkomende zoutfabricage, uit met zeewater doordrenkt zout veen dat werd uitgekookt, was belangrijk. Sommige inwoners specialiseerden zich in het maken van ‘allec’, een gekruide zoute vissaus die werd uitgevoerd in amforen. De land-

bouwers woonden verspreid, in grote woonstalhuizen van 12 tot 25 meter lengte en zo'n 5 tot 7 meter breed.

BELANGRIJK

Hier en daar in het veengebied kort achter de duingordel verdedigden ze zich tegen hoge waterstanden door het aanleggen van dijkjes van klei of veenplaggen. De zeespiegel begon ruim een eeuw na de inlijving bij het Romeinse rijk namelijk langzaam te stijgen.

In de handelscentra en bij de Romeinse militaire bases stonden tempels waar Romeins-Keltische goden werden vereerd. Hun namen kennen we van teruggevonden wij-altaren: opstaande stenen met een afbeelding van de godheid en een tekst waarin de schenker ervan deze dankt voor een succesvol volbrachte reis of handelstransactie. De lokale goden heetten Hercules Magusanus, Burorina of Nehalennia.

CITAAT

NEHALENNIA

Nehalennia was een godin van de Marsaci die blijkbaar bescherming bood bij scheepvaart en handel. Honderden aan haar gewijde altaren zijn teruggevonden bij Domburg en vooral bij Colijnsplaat. In deze plaats werd in 2004 een replica van een Romeinse tempel gebouwd. De naam, waarvan de betekenis niet vaststaat, spreekt tot de verbeelding. In Middelburg is een Nehalennia Stedelijke Scholengemeenschap en sommige Zeeuwse ouders noemen hun dochter Nehalennia. Andere Zeeuwen maken er een grapje van: 'Nehalennia? Een vrouw waarvan de naam begint met 'nee' en eindigt op 'ja'.'